

PRIKAZI

Jelena Predojević

O FERTILITETU STANOVNIŠTVA KOSOVA I METOHIJE

Zadužbina Andrejević, Beograd, 2003, str.98

Osnovni cilj studije jeste predstavljanje pristupa autora sa Kosova i iz Metohije u analizi visokog fertiliteta na ovom prostoru. U tu svrhu konsultovano je 190 jedinica literature. Posmatrani su aspekti: socijalna uslovljenost (u širem smislu) razvitka stanovništva na Kosovu i u Metohiji, faktori koji su neposredno i posredno determinisali nivo fertiliteta i shvatanja o potrebi i načinu formulisanja populacione politike i mera za kontrolu rađanja.

Tranzicija fertiliteta i tempo promena u reproduktivnom ponašanju analizirani su kroz sledeće pokazatelje: broj živorođene dece, obim i starosnu strukturu ženskog fertilenog stanovništva, stopu ukupnog fertiliteta, kao i stopu specifičnog fertiliteta prema starosti, obrazovanju, aktivnosti i nacionalnoj pripadnosti ženskog stanovništva.

Broj živorođenja na Kosovu i u Metohiji u drugoj polovini XX veka bio je u konstantnom povećanju, tako da se u periodu 1947. do 1989. godine broj živorođenja udvostručio (od 27565 na 53656). Središnja faza tranzicije rađanja na Kosovu i u Metohiji započeta je tek u poslednjoj deceniji XX veka (1997. opšta stopa nataliteta bila je na nivou od oko 20 promila, dok su niskonatalitetna područja Srbije nivo rađanja od 20 promila imala još krajem 50-ih i početkom 60-ih godina). Zastupljenost žena u optimalnom reproduktivnom dobu (20-34 godine) u ukupnom stanovništvu Kosova i u Metohiji 1997. je 12,7%, dok je na područjima Centralne Srbije i Vojvodine 9,8% i 9,7%.

Promene u kohortnom fertilitetu ukazuju da su 1991. godine žene Kosova i Metohije završavale rađanje sa u proseku jednim detetom manje (5,5 deteta po ženi), u odnosu na 1953. (6,4 deteta po ženi). Promene u reproduktivnom ponašanju prvo su se ispoljile kroz opadanje učešća viših redova rođenja u ukupnom broju živorođenih (sa 21,8% 1991. na 19,2% u 1997. godini), kroz smanjivanje stopa rađanja kod žena sa višim nivoom obrazovanja (u starosnoj grupi 50-54 godine 1981. fakultetski obrazovane žene u proseku su rađale 1,99 a žene bez školske sprema 6,31 dece) kao i kod radno aktivnih žena. Na tranziciju reproduktivnog ponašanja žena na Kosovu i u Metohiji

ukazuje i poređenje relevantnih stavova anketnih istraživanja iz 70-ih (1970. i 1976. godine) sa istraživanjem iz februara 1998.¹ Prosečan idealni broj dece u istraživanju krajem 90-ih (3,2) je niži u odnosu na anketna istraživanja sprovedena 1970. i 1976. godine (3,8 i 3,6).

Početak i tempo tranzicije fertiliteta na Kosovu i u Metohiji u značajnoj meri su pod uticajem albanskog običajnog prava koje je uobličeno u Zakoniku Ljeke Dukadžinija. On predstavlja normativni akt koji, između ostalog, reguliše organizaciju patrijarhalne porodice, veridbeno-bračne odnose i položaj žene u porodici i društvu. Albanske tradicionalne porodice su strogo organizovane po hijerarhijskom patrijarhalnom principu, kroz formiranje zadružnih domaćinstava sa velikim brojem članova koja su imala ekonomsku, odbrambenu i biološko-reproduktivnu funkciju. Institucija braka je primarni i jedini priznati način organizacije odnosa muškarca i žene, pri čemu je izbor partnera stvar o kojoj odlučuju roditelji i domaćin porodice. Veridbeni odnos prethodi braku, i tada devojka postaje "predmet" brige porodice iz koje potiče mladić, bez mogućnosti da prekine veridbu ili uz vrlo stroge sankcije ukoliko to ipak učini. Brak ima tri osnovne funkcije: biološku – rađanje dece, naročito muškog pola, ekonomsku – uvećanje radne snage i društvenu – uspostavljanje veza među drugim zajednicama i plemenskim organizacijama. Položaj žene je izuzetno nepovoljan i degradirajući, pri čemu je ona svedena na puko oruđe za ostvarivanje potomstva i rad u domaćinstvu. Razlika u njenom socijalnom položaju pre i posle braka je jedino u činjenici da dobija drugog "gospodara": umesto domaćina i oca, sada je to muž, ali se smatra da je žena nosilac i garant ostvarivanja tradicionalnih vrednosti, jer je nepoverljiva i uplašena od prihvatanja novih vrednosti i modela ponašanja. Deca imaju vrlo važno mesto u albanskoj patrijarhalnoj porodici, pri čemu je veći značaj dat rađanju muške dece. Ona predstavljaju sreću i slavlje, radnu snagu, nastavak porodice i tradicije. Veliku nesreću, božju kaznu i prokletstvo predstavljali bi brakovi bez dece, pa je običaj dozvoljavao i uspostavljanje konkubinata radi obezbeđivanja potomstva.

Razmatranje uslova razvitka stanovništva Kosova i Metohije obuhvata analizu tranzicije bračnih i porodičnih odnosa, faktora koji određuju opstanak zadružnih domaćinstava, obrazovne i socijalno-ekonomske strukture stanovništva, kao pokazatelje transformacije tradicionalnog u moderni vrednosno-normativni sistem. Promene u načinu formiranja i regulisanja bračnih i porodičnih odnosa delovale su u smeru slabljenja jake

¹ 70-ih je sprovedeno obimnije istraživanje na svim područjima SFRJ, a anketa 1998. sprovedena je među ženama u porodilištu iz tri opštine na Kosovu i u Metohiji (Priština, Prizren i Suva Reka), u okviru projekta koji je realizovan u CDI IDN.

tradicionalne zadružne porodične organizacije, što se više ispoljava u gradskim nego u seoskim sredinama. Postoje određeni pomaci u pogledu veće slobode u izboru partnera, koji se pre svega ogledaju u izmenjenom načinu roditeljskog sugeriranja, sužavanje značaja autoriteta samo na roditelje i supruga. Kvalitativna promena odnosa među partnerima ispoljava se u nešto većem stepenu demokratičnosti, ali su ti odnosi i položaj žene i dalje pod teretom patrijarhalne porodične organizacije. Opstanak zadružnih domaćinstava, koja predstavljaju značajnu socijalno-kulturološku osobenost albanskih porodica i mikro-socijalni okvir reprodukcije, uslovljen je delovanjem nekoliko faktora: ekonomski, bezbednosno-odbrambeni, demografski, etno-psihološki i položaj žene u zadrugama.

Nepovoljna obrazovna struktura stanovništva za koju je karakterističan visok stepen nepismenosti, predstavlja značajan činilac sporog privredno-ekonomskog preobražaja pretežno poljoprivrednog područja. I pored činjenice da se nakon Drugog svetskog rata beleži značajan privredni razvoj Kosova i Metohije, autori ukazuju na niži stepen socijalno-ekonomskog razvoja ove Pokrajine u odnosu na ostala područja bivše Jugoslavije, kako zbog početne razlike, tako i zbog neadekvatne socijalno-ekonomske politike tadašnjeg jugoslovenskog društva (Bišota, 1982). U analizi determinističke osnove nivoa rađanja autori su najveću pažnju ukazivali razmatranju socijalne uslovljenosti reproduktivnog ponašanja. Preovlađujuće je shvatanje da je visok fertilitet posledica relativno niskog stepena socio-ekonomskog razvoja (Limani, 1988), dok je teza o tumačenju visokog fertiliteta kao značajne kočnice privrednog razvoja u slabijoj meri prihvaćena. Pojedini autori još radikalnije ukazuju na nepovoljan socio-ekonomski status Pokrajine, smatrajući da se radi o "kolonijalnom" položaju, koji je otežao i usporio demografsku tranziciju na ovim prostorima (Isljami, 1997). Smatra se da je nizak stepen socio-ekonomske razvijenosti otežavao i usporavao upliv novih normi u regulisanju porodično-bračnih odnosa i organizaciji albanske porodične zajednice, što je usporavalo promene tradicionalnog reproduktivnog ponašanja.

Preovlađujući pristup u određenju i prihvatanju programa za planiranje rađanja i populacione politike zasniva se na pravu svakog pojedinca da slobodno odlučuje koliko dece će imati, pri čemu se isključuje mogućnost na direktno delovanje u smeru ograničavanja broja rađanja. Pojedini autori smatraju da program za planiranje rađanja predstavlja neophodnost radi ostvarenja željenog i odgovornog roditeljstva što podrazumeva i upotrebu savremenih kontraceptivnih metoda (Begoli 1986). Njegova realizacija bi trebalo da doprinese humanizaciji uslova reprodukcije i odnosa među polovima i unapređenju kvaliteta života u celini, ali se ne sme sprovesti

selektivno ni po geografskom, društvenom, nacionalnom ili verskom principu (Isljajmi). Preovlađujuće je shvatanje kojim se ističe društveno-ekonomski razvoj kao dovoljan uslov za početak promena u reproduktivnom ponašanju, koje bi se uglavnom odvijale spontano, bez značajnijeg upliva bilo kakvih intervencija u smeru potpore za kontrolom rađanja. Nešto drugačiji je pristup autora koji se, osim shvatanja o društveno-ekonomskom razvoju kao neophodnom uslovu, zalažu za potrebu aktivnog delovanja u cilju podizanja svesti i stvaranja uslova za realizaciju slobodnog i željenog roditeljstva.

Kako se ukazuje u zaključnim razmatranjima ove studije, rešavanje problema visokog fertiliteta trebalo bi da se bazira na naučnom pristupu, koji podrazumeva oslanjanje na postojeće istraživačko iskustvo i validne statističko-demografske podatke. Međutim, stavovi mnogih autora sa Kosova i iz Metohije, koji su se bavili analizom uslovljenosti tranzicije reproduktivnog ponašanja na ovom prostoru, u značajnoj meri su obojeni nacionalno-ideološkim strujanjima, što ugrožava realan i adekvatan odgovor.

Ankica Kuburović
